

DOI: <https://doi.org/10.22034/isqs.2025.50136.2348>

Print ISSN: X2588-414

Online ISSN: X2783-5081

Pages: 52-81

Received: 10/1/2024

Accepted: 4/11/2025

Original Research

Image Schemas of Piety: A Cognitive Semantic Approach to Taqwā in the Holy Qur'an

Fathiyeh Fattahizadeh¹

Professor, Department Of Quranic Science and Hadith, Faculty of theology, Alzahra University, Tehran, Iran

Arefeh Davoodi *²

Post- Doc Researcher in Quran and Hadith Sciences, Faculty of theology, Alzahra University, Department of Quranic Studies and Hadith, Faculty of Theology and Islamic Studies, Alzahra University/Tehran, Iran.
(Corresponding Author)

Introduction

Cognitive Linguistics constitutes a major branch of cognitive science with its central mission being the investigation of the intricate relationships between language, the human mind, and our social and physical experiences. Its foundational premise is that language is not an autonomous module of the mind but a reflection of the nature and structure of human thought. Consequently,

¹ f_fattahizadeh@alzahra.ac.ir

² a.davoodi@alzahra.ac.ir (Corresponding Author)

studying language is equivalent to studying patterns of conceptualization. This field is divided into two primary domains: Cognitive Semantics and Cognitive approaches to grammar. However, the majority of research in Cognitive Linguistics falls under Cognitive Semantics. It is crucial to understand that Cognitive Semantics is not a single, monolithic theory but rather a cohesive set of approaches united by their common principles. Its core focus is to examine the relationship between meaning and its reference in the real world. This represents a departure from the older view, which treated meaning as a proposition derived solely from the definitions of words and their arrangement in sentences. This earlier perspective was limited, considering meaning as a mind-independent reality and ignoring non-propositional structures like imagery, schematic patterns, and metaphor. A pivotal shift in thinking is credited to Mark Johnson (1987), who introduced a new perspective by proposing that Image Schemas are recurring, dynamic patterns that arise from our embodied cognitive interactions with the world. These schemas provide a coherent structure to our perceptions and experiences. Later, Evans and Green elaborated the key properties of Image Schemas as follows: Although grounded in physical interaction, they can be extended to structure more abstract semantic domains through metaphor. They are not detailed mental images but rather abstract conceptual patterns that encapsulate the core of a repeated experience. Here, the term "Image" in Image Schema refers to the kinesthetic and perceptual nature of the experience, akin to its use in psychology, while the term "Schema" indicates that these are not rich, detailed concepts but lean, abstract structures composed of the minimal necessary elements. For example, the containment schema consists only of the structural elements: an Interior, a Boundary, and an Exterior. This schema subsequently motivates the meaning of words like full, empty, out, etc. The model by Evans and Green places Image Schemas within the broader framework of "Embodiment and Conceptual Structure," an approach also regarded as economically efficient due to the principle of cognitive economy. This principal postulates that the human mind is designed for efficiency, seeking to gain the maximum amount of information about the world while using the minimum amount of cognitive effort and resources. To achieve this "low cost, high return," the mind creates a system of categorization. Moreover, Evans and Green model is built upon two interconnected foundational hypotheses central to all of Cognitive Semantics. The first states that conceptual structure is derived from and shaped by our embodied experiences. Our concepts are not abstract symbols but are grounded in our sensorimotor systems. This hypothesis is aligned with Johnson's views and is known as The Embodiment Hypothesis. The second is the Conceptual Structuring Hypothesis which is aligned with Leonard Talmy's thoughts (2000). This hypothesis states that semantic structure (the conventional meanings of words and linguistic units) is a direct reflection of conceptual structure (the concepts in the minds of speakers). In other words, language provides a window into the conceptual system.

Research Background

Qaemi and Zolfaqari (2016) examined image schemas for the "life is a journey" metaphor in the Qur'an, identifying prevalent schemas for worldly and otherworldly life. They concluded this metaphor creatively establishes a fundamental contrast between pre- and post-mortem existence. Subsequently, Salimi and Alinetaj (2017) analyzed conceptualization methods in verses on moral education, thereby introducing a comprehensive model of the ideal human. Karimi Borojeni et al. (2017) investigated force schemas underpinning religious and ethical propositions, extracting seven distinct types of force dynamics that form the foundation for comprehending moral

concepts and offer a robust model for metaphor analysis. Further exploring spatial schemas, Parhizkar and Kord Za'feranloo (2020) utilized container schemas to describe Heaven and Hell, conceptualizing the former as pure light manifesting in colors and the latter as sheer darkness arising from light's absence. Complementing this, Abadi et al. (2020) applied force schemas to Satan's influence within the Qur'an's system of guidance, finding the text creates a potent, deterrent negative mental image of following Satan by leveraging undesirable human experiences. Finally, Mahdipour's (2020) case study of Surah Maryam confirmed the primacy of container schemas, suggesting a prevalence of "containment" and a tangible materialization of abstract concepts within its verses, collectively demonstrating the analytical power of image schema theory in Qur'anic studies.

Research method

This inquiry employs a library-based research method to investigate the usage of Image Schemas, as defined within the framework of Cognitive Semantics and based on the model selected from Evans and Green, in the Qur'anic verses concerning "taqwā" and its derivatives. To analyze the data, the relevant verses were identified and subsequently examined through the lens of image schemas; this process yielded approximately 115 verses pertaining to taqwā. The selection of this concept was motivated by the significance of divine piety as a core ethical virtue, combined with the potential presence of image schemas within its conceptualization. The analysis reveals that eight types of image schemas are evident in the conceptualization of "taqwā" in the Qur'an. These are: force, balance, link (relationship), containment, being, sameness, and space.

Results

A frequency analysis indicates that the force schema (specifically of the compulsion type) has the highest occurrence while the balance schema ranks second. The predominant use of the force and balance schemas for conceptualizing taqwā has a sound cognitive justification as both schemata arise from fundamental human bodily experiences. Specifically, to survive, humans must interact with their environment, and this interaction inherently involves the experience of forces; these forces form coherent and meaningful experiential gestalts that we can become aware of and reason about. Similarly, balance is a pre-conceptual bodily activity learned through the body itself, rather than through a set of rules. Consequently, the schema of balance, being rooted in the tangible domain of the body, is effectively mapped onto abstract domains like rational reasoning and ethical examination. The core objective concepts that play a major role in forming these image schemas in the context of taqwā are: body, object, and relationships. In the metaphorical language of the Qur'an, from a cognitive perspective, the "pressure" exerted upon the audience, often through imperative grammatical forms and directives ("shoulds" and "musts"), applies a degree of force. This functions to morally and religiously obligate the listeners, encouraging them and imparting knowledge about the virtue of taqwā. Furthermore, the Qur'anic discourse frequently exhibits a balance between action and recompense. It is as if the divine justice of God evaluates the "weight" of an action and determines a recompense proportionate to it, ensuring it equals or compensates for the deed. Therefore, by grounding the abstract concept of taqwā in these fundamental, bodily-derived schemas, the Qur'an provides a practical and intuitively graspable explanation. Ultimately, this cognitive framing effectively

encourages individuals towards this ethical virtue, the ultimate fruit of which is proximity to God.

Keywords: Cognitive Semantics, Image Schemas, Holy Qur'an, Taqwā.

DOI: <https://doi.org/10.22034/isqs.2025.50136.2348>

شاپای چاپی X2588-414

شاپای الکترونیکی X2783-5081

صفحات: ۵۲-۸۱

دریافت: ۱۴۰۳/۷/۱۰

پذیرش: ۱۴۰۴/۱/۲۲

مقاله پژوهشی

واکاوی طرح‌واره‌های تصویری تقوای الهی در قرآن کریم

(با رویکرد معنی‌شناسی شناختی)

استاد گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه الزهراء^(س)، تهران،
ایران

فتحیه فتاحی‌زاده^۱

پژوهشگر پس‌ادکتری علوم قرآن و حدیث، عضو گروه پژوهشی مطالعات
میان‌رشته‌ای قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه الزهراء^(س)، تهران، ایران.

عارفه داودی^{۲*}

چکیده

فرایند شناخت در ذهن بر اساس طرح‌واره‌ها استوار است. این طرح‌واره‌ها بازنمود مفهومی نسبتاً انتزاعی هستند که تعامل تجربه و پیرامون انسان عامل شکل‌گیری آنهاست. در این تحقیق قصد بر آن است تا به روش کتابخانه‌ای به این موضوع پرداخته شود که کدام طرح‌واره‌های تصویری معرفی شده در معناشناسی شناختی بر مبنای مدل انتخابی طرح‌واره‌های تصویری «ایوانز و گرین» در آیات «تقوای الهی و مشتقات آن» به کار رفته

^۱ f_fattahizadeh@alzahra.ac.ir

^۲ a.davoodi@alzahra.ac.ir (نویسنده مسئول)

است. همچنین بیشترین بسامد طرح‌واره‌های تصویری و کارکرد آن در درک مفهوم «تقوای الهی و مشتقات آن» چگونه است. به‌منظور تحلیل داده‌های پژوهش ابتدا آیات مرتبط از طریق طرح‌واره‌های تصویری براساس مدل مذکور مورد بررسی قرار گرفته و حدود ۱۱۵ آیه در این زمینه استخراج شده است. اهمیت موضوع تقوای الهی و وجود طرح‌واره‌های تصویری در آن، دلیل گزینش این مفهوم اخلاقی بوده است. در این راستا مقولات کلی طرح‌واره‌های تصویری در حوزه مفهومی تقوای الهی و مشتقات آن در هر یک از شواهد مشخص شده است. بسامدگیری و نتایج، حاکی از آن است که طرح‌واره‌های نیرو (از نوع الزام) از بالاترین درصد فراوانی برخوردار است. پس از آن طرح‌واره‌های توازن از رتبه دوم برخوردارند؛ زیرا طرح‌واره‌های تصویری در حوزه مفهومی آیات تقوای الهی از طریق برهم‌کنش‌های علی و معلولی، اغلب در قالب افعالی که با محتوای امر توأم است، به‌مثابه الزامی در کلام وحی است که سوق‌دهنده مخاطبان به‌سوی تقوای الهی است. همچنین در کلام وحی توازنی میان عمل و جزا مشهود است. گویی عدالت حق تعالی، وزن عمل را ارزیابی و جزایی به‌تناسب آن تعیین می‌کند تا با نفس عمل برابر یا جبران‌کننده آن باشد.

کلیدواژه‌ها: معنی‌شناسی شناختی، طرح‌واره‌های تصویری، قرآن کریم، تقوای الهی.

۱. مقدمه

طرح‌واره تصویری (Image Schema) از نظریه‌های رایج در حوزه معنی‌شناسی شناختی (cognitive semantics) و عرصه زبان‌شناسی شناختی (cognitive Linguistics) به‌شمار می‌آید. دو زبان‌شناس شناختی به نام وی‌ویان ایوانز (اوانز) (V. Evans) و ملانی گرین (M. Green) در کتاب خویش با عنوان *مقدمه‌ای بر زبان‌شناسی شناختی* علاوه بر بیان مبسوطی از اصول شناختی و معنی‌شناسی شناختی، فهرستی از طرح‌واره‌ها و زیرمجموعه‌های آن‌ها را ارائه کردند که مدل انتخابی آن‌ها اساس بررسی تحقیق حاضر قرار گرفته است.

در روش زبانی متن کلام وحی، برای درک مفاهیم انتزاعی موجود در آن، رویکردهای شناختی گوناگونی مشهود است. کاربست نظریات زبان‌شناسی شناختی در قرآن کریم نگرشی جدید در مطالعه آن به‌وجود آورده است. مهم‌ترین فایده این نوع پژوهش، پی‌بردن به لایه‌های بافت درونی و فهم بهتر دلالت‌های متن است. فضیلت اخلاقی تقوای الهی همان مزیت حقیقی است که انسان را بالا می‌برد و به سعادت حقیقی‌اش یعنی حیات طیبه و زندگی ابدی در جوار رحمت الهی می‌رساند. صاحب‌المیزان گوید: تنها وسیله رسیدن به سعادت

آخرت، «تقوا الهی» است که به طفیل سعادت آخرت، سعادت دنیا را هم تأمین می‌کند (طباطبایی، ۱۴۰۲: ج ۱۸، ۳۲۷)؛ لذا نقش مهمی در پرورش انسان و تزکیه نفوس دارد.

شناخت کارکرد طرح‌واره‌های تصویری در آیات «تقوای الهی» نقش مؤثری در ارائه روش علمی در دستیابی به عمق معنی انتزاعی «تقوای الهی» دارد و در پرتو بازخوانی جدید، مفهومی رساتر از متن ارائه می‌دهد و محققان را در رسیدن به مقصود گوینده کلام وحی و کشف بطون و سطوح معانی آن یاری می‌رساند؛ بر این اساس ترجمه‌های دقیق‌تری از قرآن کریم به دست می‌آید. علاوه بر آن نکته‌های پندآموز و تربیتی «تقوای الهی» می‌تواند برای جویندگان طریق نجات و سالکان راه حق سودمند و راه‌گشا باشد. روش انجام این پژوهش به صورت فیش برداری و جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای است. مراحل پیاده‌سازی آن نیز به شرح زیر است:

در کل متن عربی قرآن کریم بر مبنای مدل انتخابی ایوانز و گرین، آیات حوزه مفهومی تقوای الهی و مشتقات آن در دو گونه فعلی و اسمی با تعداد تقریبی ۱۱۵ آیه، استخراج شده‌اند. نکته قابل توجه اینکه تحلیل‌ها صرفاً بر اساس متن عربی آیات بوده است. اما به منظور استفاده اکثر مخاطبان، ترجمه فارسی آن نیز آورده شده است. آیاتی که شامل کلیدواژه مدنظر بودند، با استناد به فرهنگ‌های لغت «مصباح‌المنیر» فیومی، «شمس‌العلوم» حمیری، «لسان‌العرب» ابن‌منظور، «مفردات ألفاظ القرآن» راغب اصفهانی و تفاسیر معتبر «الصادفی فی تفسیر القرآن» ملا محسن فیض کاشانی، «التحریر و التئویر» ابن‌عاشور، «اطیب‌البیان فی تفسیر القرآن» طیب، «جوامع‌الجامع» طبرسی، «من هدی القرآن» مدرسی، «المیزان» علامه طباطبایی و «تفسیر مخزن‌العرفان در علوم قرآن» امین استخراج شده‌اند. گاه به منظور بررسی آیات، تقطیع صورت گرفته است. سرانجام زیرمجموعه‌های ارائه شده برای مقوله کلی طرح‌واره‌های تصویری در این آیات معین شده و پس از بسامدگیری، به منظور نمود واضح‌تر، نتایج در جدول و بر روی نمودار انعکاس یافته است.

پژوهش حاضر به دنبال پاسخ‌گویی به پرسش‌های زیر است:

الف: کدام طرح‌واره‌های تصویری ارائه شده در معنی‌شناسی شناختی «مدل ایوانز و گرین» در آیات «تقوای الهی و مشتقات آن» به کار رفته است؟

ب: بیشترین بسامد طرح‌واره‌های تصویری و کارکرد آن در مفهوم‌سازی و درک مفهوم «تقوای الهی و مشتقات آن» چگونه است؟

ج: مدل طرح‌واره‌ای ایوانز و گرین چگونه برسوق افراد به‌سوی فضیلت اخلاقی تقوا می‌تواند مؤثر باشد؟

ازجمله پژوهش‌ها در این زمینه عبارتند از:

قائمی و ذوالفقاری (۱۳۹۵) طرح‌واره‌های تصویری در حوزه زندگی به مثابه سفر در قرآن را مطالعه کرده‌اند. نگارندگان در این تحقیق علاوه بر تعیین طرح‌واره‌هایی که از بیشترین بسامد وقوع در حوزه مفهومی زندگی دنیوی و اخروی برخوردار هستند، به بررسی چگونگی بروز استعاره «زندگی سفر است» در قرآن کریم پرداخته‌اند. آنان به این نتیجه رسیده‌اند که استعاره «سفر» به طور خلاق در قرآن کریم به کار رفته است؛ زیرا تقابل برشی بین زندگی قبل و بعد مرگ ایجاد می‌کند. سلیمی و علی‌نواج (۱۳۹۶) روش مفهوم‌سازی آیات حوزه تربیت اخلاقی در قرآن کریم را واکاوی کرده‌اند و از این طریق الگویی جامع از انسان کامل و شاخصه‌های آن معرفی کرده‌اند. کریمی بروجنی و همکاران (۱۳۹۶) طرح‌واره‌های نیرو در گزاره‌های دینی و اخلاقی زبان قرآن را مورد بررسی قرار داده‌اند. در این پژوهش طرح‌واره‌های هفتگانه نیرو در درک و مفهوم‌سازی مفاهیم اخلاقی قرآن کریم استخراج شده است. نتایج حاکی از حالات هفتگانه نیرو در زیرساخت استعاره‌های موجود است که الگویی بسیار مناسب برای بررسی استعاره‌های قرآنی است. پرهیزکار و کردزعفرانلو (۱۳۹۹) با بهره‌گیری از طرح‌واره‌های حجمی در قرآن کریم به توصیف بهشت و جهنم پرداخته‌اند. حاصل این پژوهش آن است که بهشت نور محض است که به رنگ گوناگونی درآمده است و جهنم صرفاً سیاهی است که این سیاهی ناشی از فقدان نور است. آبادی و همکاران (۱۳۹۹) به پژوهش در مورد شیطان در قرآن کریم براساس طرح‌واره‌های نیرو از منظر شناختی پرداخته‌اند و تأثیر شیطان در نظام هدایت و ضلالت را بر مبنای مقوله حرکت در قرآن کریم بررسی کرده‌اند. نتیجه نشان می‌دهد که قرآن کریم با تکیه بر تجربه‌های نامطلوب انسان، تصویری منفی از تبعیت شیطان در ذهن فرد و جامعه ایجاد می‌کند که مانع از گرایش به سمت شیطان خواهد شد. مهدی‌پور (۱۳۹۹) به واکاوی طرح‌واره‌های تصویری در آیات قرآن کریم (مطالعه موردی سوره مریم) پرداخته است. نتایج نشان می‌دهد طرح‌واره‌های حجمی از بیشترین بسامد برخوردار است؛ لذا می‌توان بیان کرد که حجم‌دهی و گونه‌ای از مادی و بصری‌سازی مفاهیم در آیات سوره مبارکه مریم کاربرد بیشتری داشته است.

ملاحظه می‌شود که امروزه تحقیق‌هایی از منظر زبان‌شناسی شناختی بر روی قرآن کریم صورت گرفته است؛ لکن، پژوهش مبسوط انواع طرح‌واره‌های تصویری بر روی حوزه مفهومی «تقوای الهی و مشتقات آن» بر مبنای مدل انتخابی ایوانز و گرین صورت نگرفته است. ضمن اینکه تحقیق آماری، با رسم نمودار ارائه شده است تا قرآن‌پژوهان و محققان با دستیابی به مفهومی شیواتر از تقوا، به درکی دقیق‌تر و ترجمه و شرحی رساتر از این واژه قرآنی نائل شوند و به این ترتیب مفهوم انتزاعی تقوای الهی به صورت کاربردی تبیین شود و بخشی از سبک زندگی قرآنی در جامعه دینی ترویج یابد که بالاترین ثمره آن قرب به باری تعالی است.

۲. مبانی نظری

یکی از شاخه‌های مهم علوم شناختی، زبان‌شناسی شناختی است. این مکتب نوین در زبان‌شناسی، در اوایل دهه ۱۹۷۰ به دلیل نارضایتی از رویکردهای صوری به زبان شکل گرفت (Evans, 2007: Vi). زبان‌شناسی شناختی به بررسی روابط زبان، ذهن، تجارب اجتماعی و فیزیکی انسان می‌پردازد. در این دیدگاه، زبان منعکس‌کننده ماهیت و ساختار افکار و آرای ذهن انسان است؛ بر این اساس مطالعه زبان، مطالعه الگوهای مفهوم‌سازی است (راسخ مهند، ۱۳۸۶: ۱۷۲). زبان‌شناسی شناختی شامل دو بخش است: معنی‌شناسی شناختی و رویکردهای شناختی به دستور زبان (Evans & Green, 2006: 22). عمده پژوهش در زبان‌شناسی شناختی مربوط به معنی‌شناسی شناختی است (Croft & Cruse, 2004: 1). معنی‌شناسی شناختی صرفاً یک نظریه واحد نیست؛ بلکه مشتمل بر مجموعه‌ای از رویکردها است که بر مبنای وجوه مشترکشان انسجام یافته‌اند. معنی‌شناسی شناختی به بررسی ارتباط بین معنا و ارجاع آن در جهان حقیقی می‌پردازد (راسخ مهند، ۱۳۸۹: ۲۲).

در گذشته معنا به صورت گزاره‌ای در نظر گرفته می‌شد که از معنی واژگان و عبارت‌ها در جمله‌ها به دست می‌آید. این نگرش ویژه عین‌گرایان بود که توجهشان به معنا بسیار محدود بود و آن را واقعیت‌های مستقل از ذهن می‌دانستند. آن‌ها به ساخت‌های غیرگزاره‌ای از قبیل: تصویرها، الگوهای طرح‌واره‌ای و استعاره‌ای توجهی نداشتند. مارک جانسون در سال (1987) دیدگاه جدیدی را ارائه داد. از دیدگاه او طرح‌واره‌های تصویری الگوهای تکرارشونده و پویا، ناشی از تعاملات شناختی انسان هستند که به دریافت و تجربیات وی ساختاری یکپارچه و مقوله‌بندی شده می‌دهد. هرچند این ساخت‌ها در آغاز از تعامل‌های جسمانی ایجاد می‌شوند، لکن می‌توانند به سطوح انتزاعی‌تر معنایی که همان معنای استعاره‌ای است، تعمیم یابند (Johnson, 1987: xix- 29). ایوانز و گرین طرح‌واره‌های تصویری را حاصل تجربه‌های جسمانی انسان می‌دانند که در ذهن او تصوّر می‌شوند. این طرح‌واره‌ها مشتمل بر جزئیات نیستند؛ بلکه باز نمود مفهومی نسبتاً انتزاعی هستند و الگوهایی از تجربه‌های تکرارشونده انسان را دربردارند (Evans & Green, 2006: 179-180). کلمه «تصوّر» در «طرح‌واره تصویری» مساوی است با کاریست این واژه در روان‌شناسی که در آن تجربه تصوّرگونه مربوط به تجربه انسان از جهان بیرون است. لکن کلمه «طرح‌واره» در «طرح‌واره‌های تصویری» یعنی طرح‌واره‌ها به لحاظ مفاهیم جزئی غنی نیستند؛ بلکه مفاهیمی انتزاعی به شمار می‌آیند که از الگوهایی از شواهد تجربه جسمی شده تشکیل یافته‌اند. برای نمونه، طرح‌واره تصویری حجمی شامل عناصر ساختاری داخل، مرز و بیرون است که این

موارد نشان‌دهنده اقل ملزومات طرح‌واره حجم است. بخشی از مفاهیم واژگانی که مرتبط با این صورت‌ها هستند، عبارتند از: پُر، خالی، بیرون و ... (Evans, 2007: 107).

ایوانز و گرین فهرستی اجمالی از طرح‌واره‌ها و زیرمجموعه‌های آن‌ها را معرفی کردند که براساس طبیعت‌شناختی و مبنای تجربی‌شان طبقه‌بندی شده‌اند و در طرح‌واره‌های تصویری گردآوری شده توسط جانسون (1987)، لیکاف (1987)، لیکاف و ترنر (Turner) (1989)، گیبس (Gibbs) و کُلستُن (Colston) (1995) و کینکی (Cienki) (1998) دیده می‌شوند. این طرح‌واره‌ها عبارتند از: «طرح‌واره نیرو» (force schema)، طرح‌واره فضا (space schema)، طرح‌واره جابه‌جایی (حرکت) (locomotion schema)، طرح‌واره ظرف‌بودگی (مهارشدگی) (containment schema)، طرح‌واره همسانی (identity schema)، طرح‌واره پیوستگی (چندگانگی) (unity/ multiplicity schema)، طرح‌واره توازن (balance schema) و طرح‌واره وجود (existence schema) هستند (Evans & Green, 2006:190). بر مبنای مدل انتخابی ایوانز و گرین، طرح‌واره‌ها به شکل کلی‌تر و اقتصادی‌تر^۱ معرفی شده‌اند. علاوه بر آن رابطه بین طرح‌واره‌هایی که در یک زیرمجموعه قرار گرفته‌اند به وضوح قابل ادراک است (شعبانیان، ۱۳۹۱: ۱۲۰). این دو زبان‌شناس طرح‌واره‌های تصویری را زیرمجموعه‌ای از «تجسم و ساختار مفهومی» معرفی کردند و برای بیان نظریه طرح‌واره‌های تصویری از دو فرضیه بنیادین ارائه شده در معنی‌شناسی بهره جسته‌اند. از دیدگاه آن‌ها این دو فرضیه به هم مرتبط هستند. ۱. فرضیه‌ای که براساس آن ساختار مفهومی از تجسم مشتق می‌شود و آن را فرضیه تجسم‌یافته می‌نامند که مطابق با دیدگاه جانسون (1987) است. ۲. فرضیه‌ای که ساختار معنایی (معانی قراردادی شده کلمات و واحدهای زبانی) منعکس‌کننده ساختار مفهومی (مفاهیم موجود در ذهن گویندگان) است و به آن فرضیه شناخت مفهومی گویند که با دیدگاه تالمی (2000) همسو است.

۳. تحلیل داده‌های آیات تقوا با تکیه بر طرح‌واره‌های تصویری

در این پژوهش آیات «تقوای الهی و مشتقات آن» از منظر مطالعات شناختی (طرح‌واره‌های تصویری مدل انتخابی ایوانز و گرین) مورد بررسی قرار گرفته است. روش تحلیل داده به این صورت است که از میان مفاهیم فضیلت‌های اخلاقی موجود در قرآن کریم، فضیلتی انتخاب شده که از بسامد بالایی نسبت به دیگر مفاهیم فضایل اخلاقی برخوردار بوده باشد. با توجه به محدودیت حجم پژوهش به فضیلت اخلاقی تقوای الهی بسنده

^۱. مطابق اصل اقتصاد شناختی، ساختاری همانند ذهن بشر می‌کوشد تا از حداقل ظرفیت و منابع شناختی خویش بهره بگیرد و به حداکثر اطلاعات درمورد پیرامون خود دست یابد. به منظور کمترین هزینه و رسیدن به بهره متناسب با آن، نظام مقوله‌بندی شکل می‌گیرد. (روشن و اردبیلی، ۱۳۹۹: ۹۵).

شد. آنگاه عبارت‌های زبانی حاوی طرح‌واره‌های تصویری استخراج و مورد بررسی قرار گرفته است. تحلیل کاملاً بر مبنای متن عربی آیات است. سپس درصدها در جداول و بر روی نمودارها تعیین شده است.

۳-۱. انواع طرح‌واره‌های تصویری در حوزه مفهومی تقوای الهی

ریشه و اصل واژه تقوا از ماده «وقی» است. از دیدگاه اهل لغت «الوقی» (وقیاً و وقایه) عبارت است از: حفظ کردن و مصون داشتن چیزی در برابر شیء یا امر ناگوار و زیان‌آور (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ج ۱، ۸۸۱). این واژه، اسم برای «اتقاء» است؛ واژه «اتقاء» با توجه به تناسب کاربرد آن شایستگی برابری بر دو معنی از معانی باب افتعال را دارد و آن دو معنی عبارتند از: «اتخاذ» و «طلب». «اتخاذ» به معنی فراهم آوردن و تهیه کردن است و مفهوم اتقاء براساس معنی «اتخاذ» عبارت است از: وقایه برگرفتن، وقایه فراهم کردن (وقایه به ابزار و وسیله صیانت و حفظ اطلاق می‌شود) (سید، بی‌تا: ج ۳، ۱۴۶۷) و براساس «طلب» معنی «اتقاء» عبارت است از: طلب حفظ و صیانت کردن، طلب الوقایه (وقایه در این جا مصدر و به معنای حفظ و صیانت کردن در برابر امر مکروه و ناگوار است) (ابن عاشور، ۱۹۸۴: ج ۱، ۲۲۶)؛ به عبارت دیگر می‌توان گفت: «اتقاء» به یک معنی عبارت است از: «فراهم کردن ابزار و وسیله صیانت و حفظ» و بنابر معنی دیگر یعنی «طلب حفظ و صیانت کردن». شایان ذکر است که «تقوا» در قرآن کریم صرفاً منحصر به تقوای الهی نیست؛ لذا همواره یک معنی و مفهوم مشخص ندارد و جنبه‌های کاربردی آن به معنی و مفهوم آن، شکل خاصی می‌بخشد. «تقوای الهی» (به طور مطلق) به معنی خویش‌بینی از عذاب خدا (قهر و غضب خداوند و امثال آن) از طریق اطاعت از اوامر الهی و ترک نواهی اوست (صفری، ۱۳۷۴: ۲۶۷) و در پژوهش حاضر «تقوای الهی و مشتقات آن» مد نظر است.

طرح‌واره‌های تصویری الگوهای تکرارشونده و پویا، حاصل از تعامل شناختی انسان هستند و سبب می‌شوند دریافت و تجربه‌های انسان ساختاری یکپارچه و مقوله‌بندی شده بیابد (Johnson, 1987: 29). این طرح‌واره‌ها ساختار گشتالتی دارند. اصول مشترک گشتالتی، شیوه دریافت انسان از تجربه‌های واقعی را محدود می‌کند و این محدودیت سبب ایجاد اشتراکاتی در نحوه شناخت انسان می‌شود (Evans & Green, 2006: 65-68). ایوانز و گرین طرح‌واره‌ها را در مقوله‌های کلی دسته‌بندی کرده‌اند که عبارتند از: طرح‌واره نیرو، طرح‌واره توازن، طرح‌واره پیوستگی، طرح‌واره ظرف‌بودگی، طرح‌واره وجود، طرح‌واره همسانی، طرح‌واره فضا و طرح‌واره حرکت و برای هر یک زیرمجموعه‌هایی را ذکر کرده‌اند. قابل ذکر است که ایوانز و گرین به‌هنگام ارائه فهرستی از انواع طرح‌واره‌ها به نام فهرست اجمالی، فقط به ذکر نام آن‌ها در جدول اکتفا کردند. به جز در طرح‌واره‌های نیرو، ظرف و مسیر که با استناد به دیدگاه جانسون به توصیف مختصری از آن‌ها پرداختند

(Evans & Green, 2006: 65-190)؛ لذا به منظور توصیف و شناخت نحوه عملکرد سایر طرح‌واره‌ها از نظر زبان‌شناسان دیگر استفاده شده است.

آیات «تقوای الهی و مشتقات آن» با گونه‌های فعلی (اتَّقُوا، وَاتَّقُوا، لِيَتَّقِ، اتَّقِ، اتَّقِينَ، فَاتَّقُون، وَاتَّقُون، فَاتَّقُوا، يَتَّقُون، كَانُوا يَتَّقُون، تَتَّقُون، أَفَلَا تَتَّقُون، أَلَا تَتَّقُون، اتَّقِ، تَتَّقُوا، يَتَّقِ) و اسمی (التَّقْوَى، لِلتَّقْوَى، تَقْوَى، الْمُتَّقِينَ، بِالْمُتَّقِينَ، لِلْمُتَّقِينَ، الْمُتَّقُون، أَتَقِيكُمْ، تَقِيًّا، أَلَا تَقِي) استخراج شده و طرح‌واره‌های تصویری موجود در این آیات مورد بررسی قرار گرفته که حدود ۱۱۵ آیه است. به دلیل ضیق مجال در توصیف و تحلیل زیرمجموعه‌های طرح‌واره‌های تصویری به ذکر یک مورد بسنده شده است و در مواردی که چند زیرمجموعه از مقوله کلی در آیات مشهود بوده است، برای هر مورد شاهدی ذکر شده است؛ اما هنگام بسامدگیری، کلیه شواهد مربوط به هر نوع از طرح‌واره‌ها در نظر گرفته شده است. ضمن اینکه در این تحقیق عمده‌ترین طرح‌واره‌های معرفی شده از سوی ایوانز و گرین به صورت موضوعی در آیات تقوا مورد بررسی و مطالعه قرار گرفته است. توجه به این نکته ضروری است که قرارگرفتن متن در نوعی خاص از طرح‌واره‌ها وجود نوع دیگر را نفی نمی‌کند این به دلیل ماهیت گشتالتی و منعطف طرح‌واره‌های تصویری است که ساختاربندی تجربه‌های ظاهراً متفاوت را ایجاد می‌کند.

۳-۱-۱. طرح‌واره نیرو (قدرتی)

تجربه آدمی توسط فعالیت توأم با نیرو انسجام پیدا می‌کند؛ زیرا انسان برای زنده ماندن نیاز به برهم کنش با پیرامون خویش دارد و تمام برهم کنش‌های علی، مستلزم نیرو هستند. الگوهای تجربه‌های فیزیکی نیرو قابل تعمیم به موارد غیرفیزیکی هستند. طرح‌واره نیرو از نظر استعاری قلمروهای انتزاعی علت‌ها را ساختاربندی می‌کند (روشن و اردبیلی، ۱۳۹۲: ۱۳۵). طرح‌واره نیرو به انواع گوناگونی مشهود است. نیروها شامل یک زنجیره علّیت، پی‌آمد داشتن مبدأ، هدف، بردار نیرو و مسیر حرکت هستند. طرح‌واره نیرو بر مبنای مدل انتخابی ایوانز و گرین در آیات تقوا حدود شصت و هفت (۶۷) مورد وجود دارد که به صورت «الزام/ اجبار» (Compulsion)، «حذف محدودیت/ رفع مانع» (Removal Of restraint)، «مانع/ انسداد» (blockage schema) و «مقاومت» (Resistance) مشهود بوده است.

الف. «طرح‌واره الزام (اجبار)»: این طرح‌واره از تجربه رانده شدن توسط نیروهای خارجی، مثل باد، آب، اجسام فیزیکی و افراد دیگر حاصل می‌شود. گاهی این نیرو به گونه‌ای است که شخص یارای مقابله با آن را ندارد و در جهتی رانده می‌شود که ممکن است، خود مایل نباشد. گاهی این نیرو وحشتناک است. مثل زمانی که جمعیت از کنترل خارج می‌شود (Evans & Green, 2006: 187-190).

– تقوا، شایسته مقام ربوبی

تقوا و حفظ حریم، شایسته و برازنده مقام ربوبی است؛ زیرا پروردگاری منحصر به ذات اقدس اوست. خداوند در قرآن کریم فرموده است: (طیب، ۱۳۶۹: ج ۹، ۴۱۲). «... أَنَا رَبُّكُم فَاتَّقُونِ» (المؤمنون: ۵۲)؛ «... من پروردگار شمایم پس از من پروا دارید».

در آیه فوق پس از بیان مقام ربوبیت با به‌کاربردن «فاء سببیت» توصیه مؤکد به تقوای الهی شده است و با کاربرست فعل (اتَّقُون) امر به تقوا شده است. شایان ذکر است که نون در «فَاتَّقُون» نون وقایه است که قبل یای متکلم محذوف (به مناسبت آخر آیه) آمده است. چنین امر و توصیه‌ای در کلام الهی درجه‌ای از نیرو را اعمال می‌کند و در ادراک حسّی مخاطبان، یک تجربه خاص یا شناختی را از الزام متجلی می‌سازد؛ لذا بافت متنی این روایت، باز نمودی از طرح‌واره تصویری نیرو (الزام) است.

لازم به ذکر است که طرح‌واره الزام در زبان قرآن کریم در مورد فضیلت اخلاقی تقوا، اکثر مواقع از طریق ساختاری گرامری، افعال با حذف تکرار به صورت امر در عبارات (اتَّقُوا، فَاتَّقُوا اللَّهَ، وَاتَّقُوهُ، وَاتَّقُوا اللَّهَ، اتَّقُوا اللَّهَ، وَلِيَتَّقِ اللَّهَ، اتَّقِ اللَّهَ، وَاتَّقِينَ اللَّهَ، فَاتَّقُون، فَاتَّقُوا) و گاه استفهام توییخی (أَفَلَا تَتَّقُونَ، أَلَا تَتَّقُونَ) مشهود است. گزاره‌های اخلاقی تقوا که تعداد آن به دلیل رسالت قرآن کریم زیاد است، از جمله‌هایی تشکیل شده است که گوینده (خداوند) به عنوان مسبب کنشگر، درجه‌ای از نیرو را به مخاطب اعمال می‌کند. شخص در مواجهه با این فشار یا توانایی دارد و ایستادگی می‌کند یا منحرف می‌شود. نکته قابل توجه اینکه در حوزه اخلاقی، الزام یا اجبار فیزیکی نیست؛ بلکه به طور استعاره‌ای، احساس نیروهای فیزیکی، بر روی قلمروی روان‌شناختی برهم‌کنش‌های اخلاقی نگاشته می‌شود که انتزاعی هستند.

ب. «طرح‌واره حذف محدودیت»: یکی دیگر انواع طرح‌واره نیرو، طرح‌واره «حذف محدودیت/رفع مانع» است. این طرح‌واره بیانگر موقعیتی است که در آن مانع از سر راه نیرو برداشته می‌شود و انرژی امکان‌رهایی می‌یابد (Evans & Green, 2006: 188-189). شاهد:

– تقوا رفع‌کننده گناهان

تقوای الهی محوکننده گناهان است. در کلام الهی آمده است: «وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَى وَتَقَوُّوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا» (البقرة: ۲۰۳)؛ «خدا را در روزهای معین یاد کنید، پس هر کس شتاب کند [و اعمال را] در دو روز [انجام دهد]، گناهی بر او نیست، و هر که تأخیر کند [و اعمال را در سه روز انجام دهد] گناهی بر او نیست. برای کسی است که [از محرمات] پرهیز کرده باشد و از خدا پروا کنید و بدانید که شما را به سوی او گرد خواهند آورد».

ایام معدودات، روزهای یازدهم، دوازدهم و سیزدهم ذی الحجه است. این سه روز را ایام تشریق نامند (امین، بی تا: ج ۲، ۲۵۵). «إثم» در لغت به معنی «گناه، اسمی است برای افعالی که مانع رسیدن به ثواب و پاداش است» (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ج ۱، ۱۴۹). «تقوا» در این آیه پرهیز از چیزی است که خدای متعال در حج آن را نهی کرده است و حکم نامبرده تنها برای کسانی است که از محرمات احرام یا بعضی از آنها پرهیز می کنند، اما کسانی که پرهیز نکرده اند، واجب است در منا بمانند و مشغول ذکر خدا در ایام معدودات شوند؛ به عبارتی حکم نامبرده ویژه افراد باتقواست و تقوا موجب آموزش گناهانشان می شود؛ درحالی که افراد بی تقوا از چنین آموزشی بی بهره اند (طباطبایی، ۱۴۰۲: ج ۲، ۸۲)؛ درآیه فوق جمله های شرطیه مشهود است. درپی حروف فاء جزاء، جواب های شرط آمده است. حرف «لا» در عبارت «لَا إِثْمَ عَلَيْهِ»، لای نفی جنس است. براساس بافت متنی فوق، زمانی که اعمال حجاج با تقوایشگی توأم باشد، به مثابه نیرویی کافی است که قدرت نفی (رفع) مانع (إثم: گناه) را داراست. بر این اساس در این آیه ردپایی از طرح واره قدرتی حذف محدودیت مشهود است که به مفهوم انتزاعی «تقوای الهی» گسترش معنی داده است. ضمن اینکه در ادامه آیه با اعمال صیغه امر، تصویری از طرح واره الزام در ذهن ترسیم می شود.

ج. «مانع / انسداد»: انسان در تلاش خویش به منظور تعامل همراه با نیرو با اجسام و اشخاص پیرامونش، غالباً با موانعی برخورد می کند که در برابر نیروی وی مقاومت می کنند. مانند زمانی که کودک می آموزد، چهار دست و پا برود، با دیواری برخورد می کند که مانع پیش رفتن در آن سو می شود (Johnson, 1987: p 46). شاهد:

- تقوا مانع وسوسه های شیطانی

یاد عظمت آفریدگار و توجه به ساحت ربوبی از ویژگی اهل تقوا است. در کلام الهی آمده است: «إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ» (الأعراف: ۲۰۱)؛ «مسلمانی که [نسبت به گناهان، معاصی و آلودگی های ظاهری و باطنی] تقوا ورزیده اند، هرگاه وسوسه هایی از سوی شیطان به آنان رسد [خدا و قیامت را] یاد کنند، پس بی درنگ بینا شوند [و از دام وسوسه هایش نجات یابند]».

«طائف» در لغت به معنی دورزننده و در اصطلاح قرآنی وسوسه‌های شیطانی است که بر انسان احاطه می‌یابد و می‌خواهد وی را به دام اندازد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ج ۱، ۵۳۱). آیه فوق در بیان خوی و خصلت افراد باتقواست (امین، بی تا: ج ۵، ۳۴۵) که در مواقع غضب یا سایر مواردی که وسوسه‌های شیطانی به قلب آنان هجوم می‌آورد، نیروی تقوای متقین مانعی در مقابل این وسوسه‌های ایجاد می‌کند و «تَذَكَّرُوا: یاد خدا می‌کنند»؛ یعنی به مبدئشان از شرّ شیطان پناه می‌برند و «یاد اوامر و نواهی خداوند می‌افتند» (طبرسی، ۱۴۱۲: ج ۱، ۴۹۱)؛ به این ترتیب [نور] «تَذَكَّرَ» متقین به مثابه رفع مانع است که [تاریکی‌های] وسوسه‌های شیطانی عارضِ نفس شده را، مرتفع می‌کند و چشم دل را جلا می‌دهد و روشن (بینا) می‌سازد.

د. «طرح‌واره مقاومت»: آخرین نوع از انواع طرح‌واره نیرو، طرح‌واره «مقاومت» است (Evans & 190: 2006: Green). این طرح‌واره نتیجه تجربه انسان از مقاومت یک شیء در مقابل شیء دیگر تحت تأثیر نیرویی است که به آن وارد شده است. این طرح‌واره نیز همانند دیگر انواع طرح‌واره نیرو قابل بسط معنی به موارد انتزاعی است (روشن و همکاران، ۱۳۹۲: ۸۹). با توجه به اینکه شاهد در زمینه نیروی مقاومت، در استقامت ناشی از صبر، توأم با تقوایشگی مشهود بوده است، نه تقوایشگی صرف، همچنین به دلیل محدودیت حجم، به صورت ترکیبی در طرح‌واره اتحاد به آن اشاره شد.

۳-۱-۲. طرح‌واره توازن

یکی دیگر از انواع طرح‌واره‌های تصویری، طرح‌واره «توازن» است (Evans & Green, 2006: 190). انسان با به دست آوردن تجربه‌های روزمرگی از تعادل بین پدیده‌ها، این طرح‌واره را در ذهن خود تصوّر می‌کند. آنچه انسان از این پدیده‌های مادی تجربه می‌کند، قابل تعمیم به مفاهیم انتزاعی است (Johnson, 1987: 75-79). طرح‌واره توازن براساس تقسیم‌بندی ایوانز و گرین در آیات تقوا حدود بیست و هفت (۲۷) مورد وجود دارد که به صورت «موازنه دو کفه» (Twin- Pan balance) ملاحظه شده است.

«طرح‌واره موازنه دو کفه»: یکی از زیرمجموعه‌های طرح‌واره توازن (تعادل)، «موازنه دو کفه» است (Evans & 190: 2006: Green). در این حالت، محور تعادل یک نقطه است که به عنوان تکیه‌گاه در نظر گرفته می‌شود. تجربه انسان از چنین مواردی، به شکل طرح‌واره «موازنه دو کفه» در ذهن وی ترسیم می‌شود که به موارد انتزاعی بسط معنی می‌دهد (Johnson, 1987: 86). شاهد:

– متقین، محبوب پروردگار

وفای به عهدی که خداوند متعال از بندگان خویش گرفته و محترم شمردن آن از مصادیق تقوا است (طباطبایی، ۱۴۰۲: ج ۳، ۲۶۳). در قرآن کریم آمده است: «بَلَىٰ مَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَاتَّقَىٰ فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ» (آل عمران: ۷۶)؛ «آری هر که به پیمان خود وفا کند و پرهیزگاری نماید بی تردید خداوند پرهیزگاران را دوست دارد».

این عهد و پیمان ذکر شده در آیه مذکور یا عبارت است از اینکه فقط او را بپرستند و به او ایمان آورند یا منظور از آن مطلق عهد است (طباطبایی، ۱۴۰۲: ج ۳، ۲۶۴). ملاحظه می شود در این آیه اهمیت وفای به عهد و تقوایی در قالب جمله شرطیه بیان شده است؛ زیرا «شرط مقدمه ای برای بیان جزا است و مخاطب را منتظر شنیدن جواب شرط می کند» (صبحی طسوجی، ۱۴۰۰: ۲۷ و ۳۶۱). حرف فاء، فاء جزاء و رابط برای جواب شرط است. و اصل سخن در جواب شرط مشهود است. «وفای به عهد و تقوایی» زمینه ای برای بیان نتیجه است. تجربه های جسمانی از تعادل، ذهن را به سوی طرح واره توازن سوق می دهد و تعمیم آن به مفهوم انتزاعی «تقوا» در آیه فوق آن را برای مخاطبان محسوس ساخته است. به این صورت که موازنه ای بین «نفس عمل» و «جزا» محسوس است. جزای وفای به عهد و تقوایی، «دوستی پروردگار» معرفی شده است؛ لذا در پیکره آیه طرح واره موازنه دوگانه وجود دارد.

۳-۱-۳. طرح واره پیوستگی

یکی از انواع طرح واره های تصویری، طرح واره پیوستگی (چندگانگی) است. انسان در زندگی روزمره با پیوستگی میان پدیده های مادی مواجه می شود و این تجربه خود را به امور انتزاعی نیز تعمیم می دهد؛ به این ترتیب طرح واره پیوستگی را در ذهن می سازد. این طرح واره براساس تقسیم بندی ایوانز و گرین (2006:190) به صورت زیر مجموعه هایی از طرح واره های «مقیاس (قابل شمارش و غیر قابل شمارش)» (Count- Mass) و «اتحاد» (Merging) در آیات تقوا وجود دارد.

الف. «طرح واره مقیاس»: یکی از انواع طرح واره پیوستگی، طرح واره مقیاس (قابل شمارش - غیر قابل شمارش) است. این طرح واره در آیات تقوا سه (۳) مورد یافت می شود. شاهد:

- گرامی ترین افراد نزد خدا

تقوا دارای مراتب و درجات متفاوتی است که در طول یکدیگر قرار دارند. اول خودداری از معاصی یعنی ترک حرام بلکه مکروه. دوم اجرای فرامین الهی و انجام عبادت از واجب بلکه مستحب. سوم خودداری کردن از آنچه نفس بهیمی و قوای شیطانی مایل به آن است و زاید بر قدر احتیاج و لزوم است (امین، ۱۳۷۹: ۳۶۲ و ۳۶۳). در

کلام الهی آمده است: «... إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ اتَّقَاكُمْ ...» (الحجرات: ۱۳)؛ «... درحقیقت ارجمندترین شما نزد خدا پرهیزگارترین شماست ...».

«اتَّقَى»، اسم تفضیل از ثلاثی «وقی»، بر وزن «أَفْعَلَ» و اصل آن «أوقی» بوده است. آیه فوق ذهن را سوی طرح‌واره مقیاس کیفی سوق می‌دهد که از سروکارداشتن نسبت‌ها با مفهوم «کمتر» و «بیشتر» در محیط اطراف درمورد اشیاء حاصل به دست می‌آید؛ زیرا به منظور محسوس کردن مفهوم انتزاعی «تقوا» طرح‌واره مذکور را به این فضیلت اخلاقی تعمیم داده و برای آن درجه‌های کم و زیادی را در نظر گرفته است. بیشتر بودن درجه‌ای از تقوا نسبت به درجه‌ای دیگر، مقیاس کیفی است؛ زیرا غیرقابل شمارش است.

ب. «طرح‌واره اتحاد»: از دیگر انواع طرح‌واره پیوستگی، طرح‌واره اتحاد است. انسان در تجارب روزمره خود با مواردی از اتحاد و یکی شدن اشیاء یا پدیده‌های پیرامون خود مواجه می‌شود. مثل پیوستن چند رودخانه به دریا در یک محل. انسان تجربه خود از چنین اموری را به امور انتزاعی گسترش داده و طرح‌واره‌ای از آن در ذهن خود می‌سازد که به عنوان طرح‌واره اتحاد شناخته می‌شود. این طرح‌واره‌ها در آیات تقوا حدود شش (۶) مورد وجود دارد. شاهد:

- تقوای توأم با استقامت

پایداری کردن در برابر عداوت کفار و استوارماندن بر پیمان دین و تکالیف الهی و پرهیز از محرمات ثمراتی را به همراه خواهد داشت. قرآن کریم فرموده است: «... إِنَّ تَصَبُّرًا وَ تَتَّقُوا لَایُضْرَّكُمْ کَيْدُهُمْ شَيْئًا ...» (آل عمران: ۱۲۰)؛ «... اگر صبر کنید و پرهیزگاری نمایید نیرنگشان هیچ زیانی به شما نمی‌رساند ...».

آیه فوق به صورت شرطیه آمده است. از بین شرط و جواب شرط، اصل سخن در جواب شرط است. «استقامت همراه با تقوای پیشگی» زمینه برای خشی کردن و تضعیف نیزنگ دشمنان را فراهم می‌آورد. تجربه زندگی روزمره در مقاومت یک شیء در مقابل مانع فیزیکی بر اثر نیروی وارده قابل تعمیم به مفهوم انتزاعی صبر است. نگاشت استعاری مقاومت در فعل «تَصَبُّرُوا» بیان شده است، اما زمانی که این نیروی استقامت با فعل «تَتَّقُوا» توأمان باشد، موجب مقابله با کید دشمنان می‌شود. به عبارتی تقوای پیشگی همراه با نیروی استقامت ناشی از صبر، طرح‌واره اتحاد را ایجاد می‌کند؛ بنابراین در این بافت متنی ترکیبی از طرح‌واره اتحاد و مقاومت مشهود است. ضمن اینکه در نتیجه توازن جزا و نفس عمل، تعادلی میان «استقامت و تقوای پیشگی» و «مقابله با مکر و نیرنگ» وجود دارد.

۳-۱-۴. طرح‌واره ظرف‌بودگی

طرح‌واره ظرف‌بودگی یکی از انواع طرح‌واره‌های تصویری است. انسان در روزمرگی با انواع ظروف روبه‌رو می‌شود. بدن وی نخستین ظرفی است که در اختیار اوست و می‌تواند اساس شکل‌گیری این طرح‌واره باشد. انسان این تجربه جسمانی خویش را به موارد انتزاعی نیز گسترش می‌دهد. طرح‌واره ظرف‌بودگی بر مبنای تقسیم‌بندی ایوانز و گرین (190: 2006) حدود شش (۶) مورد در آیات تقوا وجود دارد و به صورت طرح‌واره حجم (ظرف) (Container) مشهود است.

«طرح‌واره حجم (ظرف)»: یکی از زیرمجموعه‌های طرح‌واره ظرف‌بودگی (مهارشدگی)، طرح‌واره ظرف (حجم) است (Ibid : 190). انسان در تجربه‌های زندگی روزمره خود با انواع ظرف‌ها روبه‌رو می‌شود. که دارای حجم هستند (صفوی، ۱۳۸۷: ۳۷۴) و این تجارب جسمانی‌اش را به موارد انتزاعی نیز نسبت می‌دهد (Evans & Green, 2006: 190-191). شاهد:

– تقوای دل‌ها

همه آنچه که خداوند برای طاعتش نصب کرده، از روی حکمت و مصلحت است. در قرآن کریم آمده است: «... مَنْ يُعْظِمُ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ» (الحج: ۳۲)؛ «... هرکس شعائر خدا را بزرگ دارد درحقیقت آن [حاکمی] از پاکی دل‌هاست».

«شعائر» جمع «شعیره» به معنی علامت است (ابن منظور، ۱۴۱۴: ج ۴، ۴۱۴). مرجع ضمیر «ها»، «تعظیم شعائر» است که مضاف (تعظیم) حذف شده و مضاف‌إلیه (شعائر) جایگزین آن شده است. شعائر خداوند، علامت‌هایی هستند که باری تعالی آن‌ها را برای اطاعت از خود قرار داده است. برخی منظور از آن را شتری دانسته‌اند که برای قربانی علامت‌گذاری شده است (طباطبایی، ۱۴۰۲: ج ۱۴، ۳۷۴). بعضی دیگر از مفسران واژه «شعائر» را مجموعه‌ای از واجبات دینی می‌دانند که بیانگر بزرگی خداوند است (مدرسی، ۱۴۱۹: ج ۵، ۳۸۲). منظور از قلب، دل و نفس است (طباطبایی، ۱۴۰۲: ج ۱۴، ۳۷۴). مطابق آیه فوق، حقیقت تقوا که امری معنوی است، جایگاه آن قلب معرفی شده است. یعنی قلب به مثابه ظرفی در نظر گرفته شده است که مظلوف آن «تَقْوَى» است و از این طریق آیه شریفه تأکید بر محتوا دارد که تعظیم شعائر الهی را ویژه کسانی دانسته است که قلبشان حاوی تقوا است.

۳-۱-۵. طرح‌واره وجود

یکی دیگر از انواع طرح‌واره تصویری، طرح‌واره «وجود» است (Evans & Green, 2006: 190). انسان از راه تجربه فیزیکی حضور خود در یک مکان و قرار گرفتن چیزی در جایی، طرح‌واره وجود را در ذهن تصوّر می‌کند و می‌تواند آن را به مفاهیم انتزاعی تعمیم دهد. طرح‌واره وجود براساس مدل انتخابی ایوانز و گرین در این تحقیق به صورت طرح‌واره «شیء» مشهود بوده است.

«طرح‌واره شیء»: یکی از انواع طرح‌واره‌های وجود، طرح‌واره «شیء» است (Evans & Green, 2006: 190). انسان با مشاهده اشیاء اطرافش و درک خصوصیات ظاهری آن‌ها به وجودشان پی می‌برد. او از طریق حواس پنج‌گانه خود می‌تواند آن‌ها را ببیند، ببوید، بشنود، بچشد یا لمس کند. ممکن است بعضی از این اشیاء قابل تملک باشند. انسان با لحاظ کردن ویژگی‌های اشیاء طرح‌واره «شیء» را در ذهن می‌سازد (روشن و همکاران، ۱۳۹۲: ۹۱-۹۲) که قابل گسترش به موارد انتزاعی است (Evans & Green, 2006: 190-191). مطابق پژوهش انجام‌شده، در آیات تقوا حدود دو (۲) مورد طرح‌واره «شیء» وجود دارد. مثال:

- تقوا، بهترین توشه

نقل شده که جمعی از مردم یمن وقتی برای سفر حج به راه می‌افتادند، زادوتوشه‌ای برنمی‌داشتند و صرفاً می‌گفتند: توکل بر خدا. در پی این نگرش نادرست آنان آیه‌ای نازل شد و آن‌ها را به فراهم کردن زادوتوشه دستور داد (فیض کاشانی، بی‌تا، ج ۱، ۲۱۴). باتوجه به اینکه محور همه چیز در قرآن کریم تربیت و هدایت انسان‌ها و رساندن آنان به تعالی و کمال انسانی است (محمدقاسمی، ۱۳۹۰: ۱۷۸)، پس از امر آنان به برگرفتن توشه مادی به توشه بهتری که همان توشه تقوا است، فرا می‌خواند و می‌فرماید: «... تَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى ...» (البقرة: ۱۹۷)؛ «... برای خود توشه بگیرید که در حقیقت بهترین توشه پرهیزگاری است ...».

واژه «الزَّاد» در لغت به معنی «توشه سفر و طعام سفر» است (فیومی، ۱۴۱۴: ۲۵۹). در این آیه از تجربه‌های سفر طولانی و مفهوم ملموس «الزَّاد» برای مفهوم‌سازی «التَّقْوَى» استفاده شده است. توشه سفر، قابل چشیدن، دیدن، لمس کردن و ... هستند؛ بنابراین شیء محسوب می‌شوند؛ لذا مفهوم انتزاعی «تقوا» به مثابه «شیء ارزشمندی» معرفی شده که متناظر با «توشه سفر» بندگان راه حق است؛ دلیل تناظر «تقوا» با «الزَّاد: توشه و آذوقه سفر» آن است که توشه سفر، مسافر را به سرمنزل مقصود می‌رساند. «تقوا» نیز مسافر راه آخرت را به فوز نائل می‌گرداند.

۳-۱-۶. طرح‌واره همسانی

نوع دیگر از طرح‌واره‌های تصویری، طرح‌واره «همسانی» است (Evans & Green, 2006: 190). انسان در روزمرگی با اشیاء و پدیده‌های مشابه روبه‌رو می‌شود. مشاهده این شباهت‌ها سبب ساخت طرح‌واره همسانی در ذهن می‌شود. مطابق «اصل یک سویی»، استعاره «X به مثابه Y است»؛ یعنی حوزه Y که ساختاری ساده‌تر دارد و برای تجربه حسّی آسان‌تر است، مفهوم انتزاعی و پیچیده X را شرح می‌دهد (Jakel, 2002: 21-22). در فهرست ارائه‌شده توسط ایوانز و گرین (2006: 190) یکی از زیرمجموعه‌های این طرح‌واره، انطباق (Matching) است که به دلیل قرابت مفهومی آن به عنوان اصلی طرح‌واره، آیه ذیل همین عنوان کلی قرار داده شده است. براساس تحقیق به عمل آمده، در آیات تقوا حدود دو (۲) مورد طرح‌واره همسانی وجود دارد. شاهد:

– تقوا، لباسی نیکو

قرآن کریم ضمن بیان لباس ظاهری و فواید آن، ذهن انسان را به مفهوم انتزاعی تقوا معطوف می‌دارد و می‌فرماید: «يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوْآتِكُمْ وَ رِيشًا وَ لِبَاسُ التَّقْوَى ذَٰلِكَ خَيْرٌ ذَٰلِكَ...» (الأعراف: ۲۶)؛ «ای فرزندان آدم در حقیقت ما برای شما لباسی فروفرستادیم که عورت‌های شما را پوشیده می‌دارد و [برای شما] زینتی است و [لی] بهترین جامه [لباس] تقوا است...».

واژه «تواری» یعنی «آن را پوشاند». برخی گفته‌اند: «وَرَى» یعنی مردمانی که در هر زمان بر روی زمین زندگی می‌کنند (مردم هر عصر) نه گذشتگان و نه آیندگان. گویا مردم هر عصر زمین را پوشانده‌اند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ج ۱، ۸۶۶). واژه «ریش» به معنی «لباس فاخر» است (جوهری، ۱۳۷۶: ج ۳، ۱۰۰۹) یا هر پوششی که مایه زینت است (طباطبایی، ۱۴۰۲: ج ۸، ۶۸). در اصل این واژه به معنای پر پرندگان است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ج ۱، ۳۷۲). از آنجایی که پر پرنده مایه زینت اوست، در غیرپرنده نیز مورد استفاده قرار می‌گیرد. معمولاً باطن آدمی مبتلا به آلودگی و عیوبی است که آشکارشدن آن موجب رسوایی می‌شود. آن معایب همان رذایل نفسانی هستند که پوشاندن آن‌ها به مراتب واجب‌تر از پوشانیدن عیوب ظاهری است که توسط تقوا امکان‌پذیر است و خداوند انسان را به آن فرامی‌خواند و توسط پیامبران آن را می‌شناساند (طباطبایی، ۱۴۰۲: ج ۸، ۶۸).

در آیه فوق مفهوم «لباس» که مفهومی ملموس و برگرفته از تجربه روزمره زندگی بشر است که به منظور درک مفهوم انتزاعی «التَّقْوَى» به کار رفته است؛ زیرا همان‌طور که لباس بدن را از سرما و گرما مصون می‌دارد و حفاظتی در برابر بسیاری از خطرهای جسمانی است و زینتی برای انسان به شمار می‌آید، تقوا نیز ضمن پوشاندن بشر از زشتی گناهان و حفظ وی از خطرات فردی و اجتماعی، زینتی چشمگیر است که بر

شخصیتش می‌افزاید؛ بنابراین تناظری مشهود است که در آن مفهوم عینی در شناخت معنای انتزاعی «تقوا» از طریق انطباق میان آن دو یاری می‌رساند.

۳-۱-۷. طرح‌واره فضا

یکی دیگر از انواع طرح‌واره‌های تصویری «طرح‌واره فضا» است (Evans & Green, 2006: 190). انسان با لحاظ کردن محل قرارگیری خویش و سنجیدن آن نسبت به سایر اشخاص و پدیده‌های اطرافش، فضای ذهنی را برای خود ترسیم می‌کند. با کاربست این تصویر ذهنی قادر است، وضعیتی قرارگیری پدیده‌ها را نسبت به یکدیگر به صورت‌های گوناگونی به تصویر بکشد. به این تصاویر ذهنی «طرح‌واره فضا» گویند. از جمله زیرمجموعه‌های طرح‌واره فضا، طرح‌واره‌های «دور- نزدیک» (Near- Far) هستند که در آیات تقوا حدود دو (۲) مورد مشهود بوده است.

«طرح‌واره دور- نزدیک»: از انواع طرح‌واره فضا، طرح‌واره دور- نزدیک است (Evans & Green, 2006: 190). انسان وضعیتی اجسام و پدیده‌های پیرامونش را نسبت به خود یا دیگر اشیاء از طریق دوری یا نزدیکی مورد بررسی قرار می‌دهد و از آن طرح‌واره دور- نزدیک را در ذهنش می‌سازد.. شاهد:

- قرابت بهشت به متقین

اهل بهشت، اهل تقوا هستند. برخی مفسران معتقدند که بهشت از اهل تقوا دور نیست؛ بلکه در قیامت بروز و ظهور می‌کند (امین، بی‌تا: ج ۱۲، ۲۸۷). خداوند در قرآن کریم فرموده است: «وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ، هَذَا مَا تُوعَدُونَ...» (ق: ۳۱ و ۳۲)؛ «و بهشت را برای پرهیزگاران نزدیک گردانند، بی‌آنکه دور باشد، [و به آنان گویند] این همان است که وعده یافته‌اید».

فعل ماضی «أُزْلِفَتِ» از ماده «زَلَفَ» و در لغت به معنی «قرب و نزدیکی» (حمیری، ۱۴۲۰: ج ۵، ۲۸۳۰) است. عبارت «غَيْرَ بَعِيدٍ: غیر دور» صفت برای ظرف محذوف است و برای تأکید آمده است یعنی از آنان فاصله‌ای ندارد. این آیه در توصیف حال متقین در روز قیامت است (طباطبایی، ۱۴۰۲: ج ۱۸، ۳۵۴). به این منظور مفهوم انتزاعی بهشت به مثابه ظرفی در نظر گرفته شده است. نکته قابل توجه اینکه نفرموده است: پرهیزگاران را سوی بهشت می‌برند یا آنان را به بهشت نزدیک می‌کنند؛ بلکه فرموده است: بهشت را به متقین نزدیک می‌کنند. این روش گفتمانی بیانگر نهایت احترام و تکریم به متقین است؛ به این ترتیب در بافت متنی این آیه از طریق طرح‌واره

فضا (دور- نزدیک) در کنار طرح‌واره حرکت و ظرف‌بودگی میزان قرابت (نزدیکی) جنت ذات به متقین ترسیم شده است.

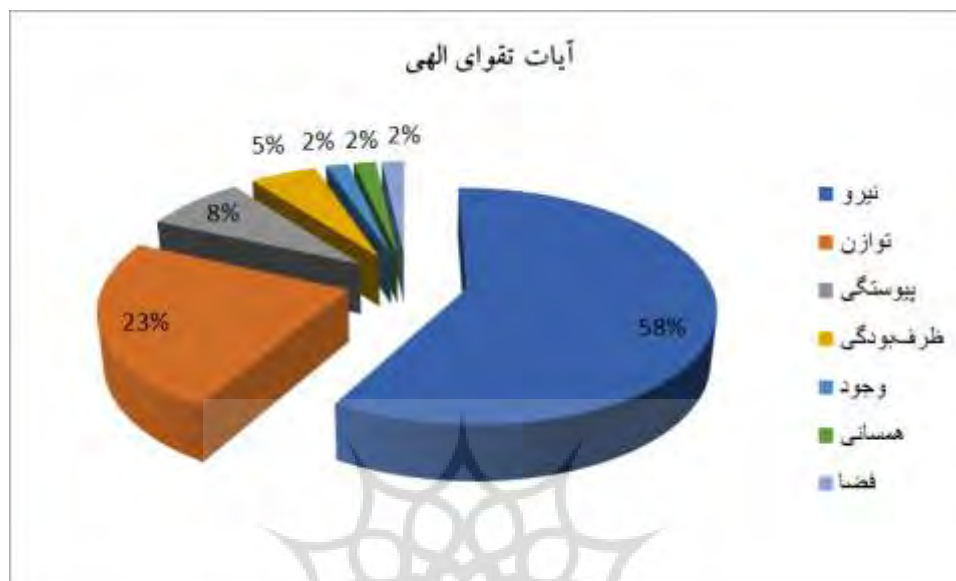
۲-۳. بحث

در قسمت پیشین، انواع و تعداد طرح‌واره‌های تصویری تقوای الهی در قرآن کریم براساس مدل ایوانز و گرین بیان شد. در ادامه نسبت و تحلیل آماری آن همراه با رسم نمودار ارائه می‌شود:

جدول ۱: انواع طرح‌واره‌های تصویری تقوای الهی در قرآن کریم

آیات تقوای الهی		طرح‌واره‌های تصویری
درصد	تعداد	
۵۸٪	۶۷	نیرو
۲۳٪	۲۷	توازن
۸٪	۹	پیوستگی
۵٪	۶	ظرف‌بودگی
۲٪	۲	وجود
۲٪	۲	همسانی
۲٪	۲	فضا
۱۰۰٪	۱۱۵	مجموع

نمودار ۱: درصد طرح‌واره‌های تصویری تقوای الهی در قرآن کریم

مطابق جدول ۱ و نمودار ۱ طبقه‌بندی طرح‌واره‌های تصویری در مقولات کلی به تفکیک زیر است:

در شواهد قرآنی مورد مطالعه فضیلت اخلاقی «تقوای الهی» حدود ۱۱۵ طرح‌واره تصویری استخراج شد که از این میان ۶۷ طرح‌واره نیرو (حدود ۵۸ درصد)، ۲۷ طرح‌واره توازن (حدود ۲۳ درصد)، ۹ طرح‌واره پیوستگی (حدود ۸ درصد)، ۶ طرح‌واره ظرف‌بودگی (حدود ۵ درصد)، ۲ طرح‌واره وجود (حدود ۲ درصد)، ۲ طرح‌واره همسانی (حدود ۲ درصد) و ۲ طرح‌واره فضا (حدود ۲ درصد) است.

در نمونه آیات تقوای الهی، طرح‌واره‌های نیرو بیشترین بسامد (حدود ۵۸٪) را به خود اختصاص داده‌اند. پس از آن‌ها طرح‌واره‌های توازن با تمایز زیاد (حدود ۲۳٪) از بیشترین فراوانی برخوردارند. نیروها تجربه‌های بامعنی و منسجم انسان را تشکیل می‌دهند که می‌توان در آگاهی از آن‌ها بهره جست و درمورد آن‌ها استدلال کرد. تجربه‌های بدنی توأم با نیرو منجر به ساختار طرح‌واره‌های تصویری می‌شوند. معنایی که می‌شود آن را تعمیم داد و به حوزه‌هایی از معنی منتقل کرد که چندان وابستگی بدنی ندارند مثل: استدلال عقلانی و بررسی‌های اخلاقی از جمله تقوای الهی. در اکثر موارد در کلام وحی آموزه انتزاعی دینی- اخلاقی تقوای الهی با ضوابط عقلی و

از طریق برهم‌کنش‌های علی بیان شد که توسط آن‌ها نیروهای بالفعل احساس می‌شوند. همچنین طرح‌واره توازن پس از طرح‌واره‌های نیرو با بیشترین فراوانی مشهود هستند و از این طریق موازنه‌ای میان نفس عمل و جزا معرفی شده است. با عنایت به اینکه از بین مقولات کلی طرح‌واره‌های تصویری تقوا در قرآن کریم بر مبنای مدل انتخابی ایوانز و گرین، طرح‌واره‌های تصویری نیرو از بیشترین بسامد برخوردارند، در قالب جدول ۲ و نمودار ۲ به طبقه‌بندی و شرح آن‌ها پرداخته شده است.

جدول ۲: انواع طرح‌واره‌های تصویری نیروی تقوای الهی در قرآن کریم

آیات تقوای الهی		طرح‌واره‌های تصویری نیرو
درصد	تعداد	
۹۲٪	۶۲	الزام
۶٪	۳	حذف محدودیت
۱٪	۱	مقاومت
۱٪	۱	انسداد (مانع)
۱۰۰٪	۶۷	مجموع

نمودار ۲: درصد طرح‌واره‌های تصویری نیروی تقوای الهی در قرآن کریم

براساس جدول و نمودار مذکور آمار طرح‌واره‌های تصویری نیرو به شرح ذیل است:

در نمونه‌های قرآنی مورد مطالعه فضیلت اخلاقی «تقوا» حدود ۶۷ طرح‌واره تصویری نیرو استخراج شد که از این بین ۶۲ طرح‌واره الزام (حدود ۹۲ درصد)، ۳ طرح‌واره حذف محدودیت (حدود ۶ درصد)، ۱ طرح‌واره مانع/انسداد (حدود ۱ درصد) و ۱ طرح‌واره مقاومت (حدود ۱ درصد) است.

طرح‌واره‌های تصویری در قالب مقوله‌های واژگانی و دستوری قابل مشاهده هستند (Langacker, 2008: 56-57). به‌عنوان نمونه مشخص شد که افعال امر زبان انگلیسی حاوی طرح‌واره نیرو هستند (Takahashi, 2012: 4). طرح‌واره الزام در زبان قرآن کریم درمورد فضیلت اخلاقی تقوای الهی و مشتقات آن، اغلب از طریق ساختاری گرامری افعال به‌صورت امر مشهود است. صیغه‌های امر افعال قرآنی با **must** در زبان انگلیسی و «باید» در زبان فارسی منطبق هستند. به عقیده جانسون (1987: 53) عمده زیربنای این افعال، برگرفته از نیرو

است که ریشه در تجربه‌های جسمانی انسان دارد. به عبارت دیگر بخش اصلی ادراک انسان از افعال، مبتنی بر نیروهایی است که در کنش‌های آن افعال وجود دارد.

محتوای افعال امر در زبان قرآن کریم دوم شخص بودن (مفرد یا جمع)، فاعل بودن و ... اعمال نیرو با درجه‌های متفاوت است. با توجه به رسالت قرآن کریم، گزاره‌های اخلاقی تقوا به فراوانی مشاهده می‌شود و از بین آن‌ها حدود شصت و هفت (۶۷) آیه است که در آن‌ها طرح‌واره نیرو به کار رفته است. مطابق آمار فوق در میان طرح‌واره‌های نیرو، طرح‌واره‌های الزام با میزان تقریبی شصت و دو (۶۲) آیه پرتکرارترین هستند.

حق تعالی در اغلب موارد به صورت امر همراه با تشویق و تبشیر مخاطبان را مکلف به تقوا کرده است. نگرش تحلیلی به گزاره‌های تقوای الهی در قرآن کریم بیانگر آن است که بخش عمده دستورالعمل‌های قرآنی در این موضوع بر قاعده الزام استوار است که عنصری بنیادین در نظام اخلاقی قرآن به شمار می‌آید.

بعضی معتقدند، قرآن کریم در راستای بازشناسی مجموعه‌ای از بایسته‌ها و نبایسته‌های اخلاقی، گزاره‌هایی را معرفی کرده است که نهاد این گزاره‌ها در بسیاری موارد دربردارنده عملی است که در آن الزام به کار رفته است (دراز، ۱۴۰۸: ۲۱). دستورالعمل‌های قرآنی در زمینه تقوای الهی که اغلب به صورت صیغه‌های امر همراه با تبشیر و آگاهی‌بخشی وجود دارد، دربردارنده طرح‌واره نیروی الزام هستند. کاربرد این نیرو در زبان قرآن کریم در فراخواندن مخاطبان به سوی تقوا بسیار حائز اهمیت است.

نتیجه گیری

نتایج حاکی از آن است که:

- هشت نوع طرح‌واره‌های تصویری بر مبنای مدل انتخابی ایوانز و گرین، در مفهوم‌سازی فضیلت اخلاقی «تقوای الهی» در قرآن کریم مشهود است. این طرح‌واره‌ها به ترتیب عبارت هستند از: طرح‌واره‌های تصویری نیرو، توازن، پیوستگی، ظرف‌بودگی، وجود، همسانی، فضا.

- بالاترین درصد فراوانی در بافت متنی فضیلت اخلاقی تقوای الهی در قرآن کریم به طرح‌واره‌های نیرو تعلق دارد. پس از آن طرح‌واره‌های توازن با تفاوت زیاد در رتبه دوم قرار دارند.

- استفاده از طرح‌واره‌های نیرو و توازن به منظور مفهوم‌سازی تقوای الهی در قرآن کریم می‌تواند، توجیه شناختی داشته باشد. دو طرح‌واره نیرو و توازن برخاسته از تجربه بدنی انسان هستند. انسان برای بقا نیاز به برهم‌کنش با محیط خود دارد که در نتیجه آن نیرو تجربه می‌شود. این نیروها متشکل از تجربه‌های با معنی و منسجم انسان

هستند. تجربه‌هایی که می‌توان در آگاهی از آن‌ها استفاده کرد و درباره آن‌ها استدلال کرد. توازن یک فعالیت بدنی پیش‌مفهومی است که انسان با بدن خود آن را یاد می‌گیرد نه با یک مجموعه قواعد. مضامین نیرو و توازن از حوزه ملموس بدن قابل تعمیم به حوزه‌های انتزاعی هستند. مثل: استدلال عقلانی و بررسی‌های اخلاقی. میزان طرح‌واره‌های تصویری نیرو در حوزه مفهومی فضیلت اخلاقی تقوای الهی در قرآن کریم از طریق برهم‌کنش‌های علی و معلولی، در قالب افعالی که اکثریت با محتوای امر توأم است، به‌مثابه نیرویی مخاطبان را به تقوا سوق می‌دهد. همچنین در کلام وحی توازنی میان نفس عمل و جزا معرفی شده است. گویی عدالت حق تعالی، وزن عمل را ارزیابی و جزایی به‌تناسب آن تعیین می‌کند تا با نفس عمل برابر یا جبران‌کننده آن باشد.

- بیشترین طرح‌واره‌های استخراج‌شده تقوا از قرآن کریم از نوع طرح‌واره نیروی الزام است. در زبان استعاری (از نگاه شناختی)، تحت فشار قرار گرفتنی که توسط کلام وحی اغلب در صیغه‌های امر در قالب بایدها وجود دارد، نوعاً با تشویق و معرفت‌بخشی نسبت به فضیلت اخلاقی تقوای الهی همراه هست و درجه‌ای از نیرو را بر مخاطبان اعمال می‌کند که در مکلف‌کردن آنان به این وظیفه دینی، ایفای نقش کند.

- عوامل حذف مانع براساس نیروی فیزیکی و از طریق استعاره پایه «علت نیرو است» مفهوم‌سازی می‌شود. ملاحظه می‌شود، مواقعی تقوا نقش رفع موانع پیش روی هدایت را ایفا می‌کند و موجب گشایش، نجات و رهایی متقین می‌شود.

گاه طرح‌واره انسداد (مانع) توسط مفهوم انتزاعی تقوای الهی نمایش داده می‌شود و «تقوای الهی» به‌مثابه مانعی در برابر وسوسه‌های شیطانی قرار می‌گیرد.

- حاصل تقوای توأم با صبر و نیروی استقامت ناشی از صبر، مقابله در برابر مکر و کید دشمنان است؛ لذا ترکیبی از طرح‌واره اتحاد، مقاومت و توازن را دربردارد.

- مفاهیم عینی که در این پژوهش نقش عمده‌ای در شکل‌گیری طرح‌واره‌های تصویری دارند، عبارتند از: بدن، شیء، نسبت.

- تشخیص مفاهیمی در قالب طرح‌واره‌ای که برای درک عمیق‌تر مفهوم انتزاعی تقوای الهی به‌کار رفته است و کشف بطون آیات، موجب دستیابی به مفهومی عمیق‌تر و معنایی رساتر از آیات در این زمینه می‌شود؛ بدین ترتیب مفهوم انتزاعی تقوای الهی به‌صورت کاربردی تبیین می‌شود و بر میزان سوق افراد سوی این فضیلت اخلاقی می‌افزاید که بالاترین ثمره آن قرب به باری تعالی است.

منابع

قرآن کریم

۱. ابن عاشور، طاهر بن محمد. (۱۹۸۴). *تفسير التحرير و التنوير*، تونس: الدارالتونسية.
۲. ابن منظور، محمد بن مكرم. (۱۴۱۴). *لسان العرب*، بيروت: دارصادر.
۳. امين، نصرت بيگم. (بی تا). *تفسير مخزن العرفان در علوم قرآن*. بی جا: بی نا.
۴. ، (۱۳۷۹). *سیر و سلوک در روش اولیاء و طریق سیر سعداء*. اصفهان: انتشارات گلبهار؛ چاپ نشاط.
۵. جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۳۷۶). *الصحاح: تاج اللغة و صحاح العربیة*. بيروت: دارالعلم للملایین.
۶. حمیری، نشوان بن سعید. (۱۴۲۰). *شمس العلوم*. محقق / مصحح: مطهر بن علی اریانی، یوسف محمد عبدالله و حسن بن عبدالله عمری. دمشق: دارالفکر.
۷. درّاز، محمد عبدالله. (۱۴۰۸). *دستور الأخلاق فی القرآن الکریم*. مترجم: عبدالصبور شاهین. بيروت: دارالبحوث العلمیة.
۸. راسخ مهند، محمد. (۱۳۸۶). «اصول و مفاهیم بنیادی زبان شناسی شناختی». *مجله بخارا*. ۶۳. ۱۷۲-۱۹۱.
۹. ، (۱۳۸۹). *درآمدی بر زبان شناسی شناختی، نظریه ها و مفاهیم*. تهران: سمت.
۱۰. راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲). *مفردات ألفاظ القرآن*. بيروت: دارالقلم.
۱۱. روشن، بلقیس. فاطمه یوسفی راد و فاطمه شعبانیا. (۱۳۹۲). «مبنای طرح واره ای استعاره های موجود در ضرب المثل های شرق گیلان». *زبان شناخت پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*. ۴ (۲)، ۷۵-۹۴.
۱۲. ، و لیلا اردبیلی. (۱۳۹۲). *مقدمه ای بر معنا شناسی شناختی*. تهران: نشر علم.
۱۳. سیّد، عبدالحمید مصطفی (بی تا). *الافعال فی القرآن الکریم*. جدّه: دارالبيان العربی.

۱۴. شعبانیان، فاطمه. (۱۳۹۱). *طرح‌واره‌های تصویری در ضرب‌المثل‌های شرق گیلان*. (پایان‌نامه کارشناسی-ارشد)، دانشگاه پیام نور، تهران.
۱۵. صبحی طسوجی، علی (۱۴۰۰). *تدبیر در قرآن کریم*. قم: تدبیر در کلام وحی و سیره ائمه اطهار^(ع).
۱۶. صفری، سید ناصر. (۱۳۷۴). «مفهوم تقوا و کاربرد آن در قرآن کریم». نشریه پژوهش‌های قرآنی، ۴، ۲۵۱-۲۶۸.
۱۷. طباطبایی، محمدحسین. (۱۴۰۲). *المیزان فی تفسیر القرآن*. لبنان/ بیروت: مؤسسه‌الأعلمی للمطبوعات.
۱۸. طبرسی، فضل بن حسن. (۱۴۱۲). *تفسیر جوامع الجامع*. قم: حوزه علمیّه قم، مرکز مدیریت.
۱۹. طیب، عبدالحسین. (۱۳۶۹). *اطیب البیان فی تفسیر القرآن*. تهران: اسلام.
۲۰. فیض کاشانی، ملا محسن. (بی تا). *الصادق فی تفسیر القرآن*. مشهد: دارالمرتضی للنشر.
۲۱. فیومی، احمد بن محمد. (۱۴۱۴). *المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی*. قم: مؤسسه دارالهجره.
۲۲. محمدقاسمی، حمید. (۱۳۹۰). *جلوه‌هایی از هنر تصویر آفرینی در قرآن*. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
۲۳. مدرسی، سید محمد تقی. (۱۴۱۹). *تفسیر من هدی القرآن*. تهران: دار محبّی الحسین^(ع).
24. Clausner, TC. & W. Croft (1999). Domains and Image Schemas. *Cognitive Linguistics*, 10, 1, 1-31.
25. Evans, V. (2007). *A Glossary of Cognitive Linguistics Glossaries in Linguistics*. Edinburgh: University Press.
26. “ ”, & M. Green (2006). *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh University Press.
27. Johnson, M. (1987). *The Body in Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. The University of chicago Press.
28. Langacker, R. W. (2008). *Cognitive Grammar: a basic instruction*. Oxford: Oxford University Press.
29. Takahashi, H. (2012). *A Cognitive Linguistic Analysis of the English Imperative: reference to Japanese Imperatives*, Amsterdam: John Benjamins.

30. Talmy, L. (2000). *Toward a Cognitive semantics* (2 Volumes). Cambridge, MA: MIT Press.

منابع اینترنتی

31. Jakel, O. (2002). Hypothesis Revisited: *The Cognitive Theory of Metaphor Applied to Religious Text*. (jaekl@anlistic.uni-halle.de).

